

Piotr Oliński

 <https://orcid.org/0000-0003-1428-0800>

Instytut Historii i Archiwistyki, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Pamięć o związkach klasztorów cysterskich w Esrum, Kolbaczu i Oliwie w świetle nekrologów klasztornych i innych zabytków pisanych*

Nekrologi klasztorne należą do grupy źródeł spełniających funkcje memoratywne. Obok nich wymienia się również listy zmarłych, księgi zmarłych, dyptychy itp.¹. Źródła tego rodzaju służyły wspomnianiu zmarłych i żyjących, zaś w szerszym wymiarze stawały się jednym z elementów uobecniania przeszłości w liturgii². Nekrologi miały formę opartą na kalendarzach liturgicznych, co umożliwiało wspomnianie modlitewne osób związanych z klasztorem w dniu, pod którym umieszczony został wpis poświęcony takiej osobie. Nawarstwianie tych wpisów jest świadectwem dokumentującym związki opactwa

* Artykuł powstał w ramach grantu nr 2019/33/B/HS3/00347, pt. „Edycja źródeł memoratywnych z klasztoru cysterskiego w Oliwie. Część I: Edycja nekrologu oliwskiego”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

¹ K. Schmid, J. Wollasch, *Societas et fraternitas. Begründung eines kommentierten Quellenwerkes zur Erforschung der Personen und Personengruppen des Mittelalters*, „Frühmittelalterlichen Studien“ 1975, 9, s. 1–48.

² B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, Pallottinum, Poznań 2006, s. 902–904; O.G. Oexle, *Memoria i przekaz memoratywny we wczesnym średniowieczu*, w: *Mentalność średniowiecza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2000, s. 55–63; J. Kubieniec, *Commemoratio: sposoby prezentacji i wykorzystania przeszłości w liturgii*, w: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 1, red. J. Banaszekiewicz, A. Dąbrowska, P. Węcowski, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2018, s. 545–606.

z otoczeniem społecznym w zwykle dosyć długim czasie. Nekrologi zakładane w średniowieczu często były prowadzone także w czasach nowożytnych.

Bezpośrednim powodem zapisania jakiejś osoby w nekrologu był zwykle przekazany konkretny dar. Mamy więc do czynienia z jedną z rudymenarnych kategorii życia społecznego – „daru”³. Zdarzały się jednak inne powody wspomnienia, np. związki krewnicze z mnichami i zakonnikami, za czym zresztą szły również różne formy wspierania klasztoru, czyny i działania na jego rzecz, niewyrażające się w przekazywanych dobrach materialnych, lecz związane z udzielaną pomocą, usługami na rzecz opactwa itp. Są to zatem interesujące źródła dotyczące otoczenia społecznego klasztorów. Źródła tego rodzaju wykorzystuje się nawet do odtwarzania stronnictw politycznych, co jest jednak niekiedy dosyć dyskusyjne⁴.

Nowo zakładany klasztor otrzymywał z opactwa macierzystego podstawowy zestaw ksiąg liturgicznych⁵, które powinny odnosić się do wzorców z Cîteaux⁶. W *Instituta Generalis Capituli apud Cistercium* mówiono o następujących księgach przekazywanych nowym klasztorom: „libris dumtaxat missali, Regula, libro Usuum, psalterio, hymnario, collectaneo, lectionario, antiphonario, gradali [...]”⁷. Wśród pierwszych ksiąg klasztorów córecznych były więc również kalendarze, które stanowiły część sakramentarzy, a później mszałów i brewiarzy⁸. W kalendarzach pod poszczególnymi dniami można było zapisywać imiona dobroczyńców. Początkowo cystersi starali się ograniczać indywidualne wspomnianie, charakterystyczne dla klasztorów benedyktyńskich, na rzecz wspomniania grupowego⁹. Daty modlitw za swoich mnichów, dobroczyńców i inne grupy związane z cystersami ustanawiano w różnych okresach na różne dni. Wspomnienia modlitewne zmarłych opatów miały być ustalane

³ M. Mauss, *Szkic o darze. Forma i podstawa wymiany w społeczeństwach archaicznych*, w: Tenże, *Socjologia i antropologia*, przeł. M. Król, K. Pomian, J. Szacki, Wydawnictwo KR, Warszawa 2001, s. 163–306.

⁴ G. Pac, *Memoria a badanie tożsamości we wcześniejszym średniowieczu – kilka uwag o pożytkach, ale i ograniczeniach w zastosowaniu metody*, w: *Symboliczne i realne podstawy tożsamości społecznej w średniowieczu*, red. S. Gawlas, P. Żmudzki, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017, s. 121–137.

⁵ J. Zawadzka, *Proces fundowania opactw cysterskich w XII i XIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 1958, 7, 2, s. 132.

⁶ Tamże, s. 130.

⁷ *Statuorum annorum precedentium prima collectio*, in: *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 116 ad annum 1786*, ed. J. Canivez, t. 1, Louvain 1933, s. 15; J. Zawadzka, *Proces fundowania opactw...*, s. 132.

⁸ B. Nadolski, *Leksykon liturgii...*, s. 617.

⁹ Szerzej na ten temat: J. Laurent, *La prière pour les défunts et les obituaires dans l'ordre de Cîteaux*, in: *Mélanges S. Bernard. XXIVe Congrès de l'Association bourguignonne des Sociétés savantes (8e Centenaire de la mort de Saint Bernard)*, Dijon 1954, s. 383 i nast.; J. Wollasch, *Neue Quellen zur Geschichte der Cistercienser*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte” 1973, 84, s. 188–232.

i obwieszczane w poszczególnych latach na kapitułach¹⁰. Po ustaleniach Jeana Leclercq'a przyjmowano, że początkowo u cystersów za dobroczyńców modlono się 11 stycznia, a za wspólnoty zakonne 20 listopada¹¹. Pojawiają się także inne dni dla tych sumarycznych modlitw. Najwyraźniej przed 1187 rokiem za braci i familiarzy modlono się 19 września, gdyż na Kapitułe Generalnej z tego roku ustalono, że modlitwy za braci i familiarzy mają zostać przeniesione z 19 września na 17 września¹². Za dusze zmarłych opatów i braci miano się modlić 2 listopada, za braci i familię zakonną początkowo 17 grudnia¹³. Z czasem te restrykcyjne zasady słabły, jednak również w znacznie późniejszym okresie w statutach generalnych wskazywano na dni dla sumarycznych modlitw za zbawienie zmarłych. Przykładowo, w 1350 roku wskazano na 20 maja jako dzień takich modlitw¹⁴. Liczba tych grup stopniowo się zwiększała. W przypadku zobowiązań modlitewnych obejmujących większe grupy czy inne zakony spisywano stosowne dokumenty akceptowane przez Kapitułę Generalną. Tak stało się w 1142 roku, gdy doszło do porozumienia z premonstratensami. W stosownym dokumencie, który został spisany ze strony cystersów przez opata Cîteaux Rainarda i „generalis nostri capituli conventus”, a zawierającym różne ustalenia, znalazły się m.in. słowa dotyczące wzajemnych zobowiązań modlitewnych: „Commemorationem et plenarium officium pro omnibus

¹⁰ *Statuta Capitulorum Generalium...*, s. 47: „Anniversaria dies abbatum defunctorum singulis annis in capitulis suis pronuntiabitur, et pro eis oratio iniungetur” (statuty z 1152 r.).

¹¹ J. Leclercq, *Manuscripts cisterciens dans les bibliothèques d'Italie*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1949, 5, s. 94–108; Tenże, *Textes et manuscrits cisterciens en Suède*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1950, 6, s. 125–130; Tenże, *Textes et manuscrits cisterciens du Portugal*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1950, 6, s. 131–139; Tenże, *Textes cisterciens dans les bibliothèques d'Allemagne*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1951, 7, s. 46–70; Tenże, *Textes cisterciens à la Bibliothèque de Colmar*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1954, 10, s. 308–313; Tenże, *Textes et manuscrits cisterciens dans diverses bibliothèques*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1955, 11, s. 139–148; Tenże, *Textes et manuscrits cisterciens dans diverses bibliothèques*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1956, 12, s. 289–310; Tenże, *Textes et manuscrits cisterciens dans diverses bibliothèques*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1962, 18, s. 121–134; Tenże, *Textes et manuscrits cisterciens dans diverses bibliothèques*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1964, 20, s. 217–231; C.H. Talbot, *Associations of Clairvaux. Clairmarais and Ter Doest*, „Cîteaux in de Nederlanden” 1954, 5, s. 234; J. Wollasch, *Neue Quellen zur Geschichte der Cistercienser...*, s. 188.

¹² *Statuta Capitulorum Generalium...*, s. 107: „Anniversarium fratrum et familiarium nostrorum, quod celebratur tertio decimo kalendas octobris nunc celebrabitur quintodecimo kalendas octobris, adiuncto regis Ludovici anniversario, reginae uxoris eius, ducum et ducissarum Burgundiae, et dicetur prima collecta: *Deus veniae largitor*, secunda: *Praesta, Domine, quaesumus*”.

¹³ J. Wollasch, *Neue Quellen zur Geschichte der Cistercienser...*, s. 188; P. Oliński, *Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1997, s. 31.

¹⁴ A. Siatkowska-Woźniak, rec., *Piotr Oliński, Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku*, Toruń 1977, Kw. Hist. 1998, 105, 4, s. 145.

defunctis suis, singulis annis, invicem faciant"¹⁵. Modlitwy sumaryczne za różne kategorie grup związanych z cystersami zdecydowanie dominowały.

Takie restrykcyjne zasady powodowały też, że niektórzy z braci cysterskich starali się o indywidualne wypominki we własnej intencji w innych wspólnotach¹⁶. Już w XII wieku pojawiały się jednak również prawa do modlitw indywidualnych za osoby szczególnie ważne dla cystersów. Decydowano o tym na zebraniach Kapituły Generalnej. Joachim Wollasch wyliczył na podstawie statutów Kapituły 50 takich osób w okresie od 1152 do 1200 roku¹⁷. Tym samym w kalendarzach klasztornych zaczęły pojawiać się wpisy indywidualne. Co ciekawe, wiele z nich nie znajduje odzwierciedlenia w postanowieniach kapitulnych. Z czasem więc w poszczególnych opactwach najwyraźniej wpisywano do kalendarza imiona dobroczyńców bez zgody Kapituły, co oznacza, że stopniowo rezygnowano z wyłączności ogólnozakonnych modlitw za poszczególne grupy oraz osoby związane z cystersami i w coraz większym stopniu ulegano oczekiwaniom modlitewnym otoczenia społecznego każdego z klasztorów cysterskich¹⁸. W istocie zatem można mówić o funkcjonowaniu nekrologów i wnoszeniu indywidualnych modlitw anniwersarzowych już w XII wieku. Oczywiście msze anniwersarzowe należy odróżniać od codziennych mszy za zmarłych, których obowiązek odprawiania ciążył na mnichach od samego początku istnienia zakonu¹⁹. To odchodzenie od pierwotnych surowych zasad w sferze posług modlitewnych było nieuniknionym ustępstwem na rzecz oczekiwań społecznych stawianych poszczególnym klasztorom cieszącemu się dużym prestiżem zakonu. Być może łatwiej dochodziło do rezygnacji z tych restrykcyjnych zasad w sferze modlitw za otoczenie społeczne w opactwach fundowanych na krańcach Europy, chociaż tu potrzebne byłyby jeszcze dalsze badania o charakterze porównawczym. W niektórych przypadkach mogło to wynikać z przejścia zobowiązań modlitewnych po klasztorach benedyktyńskich, które przekształcono na opactwa cysterskie. Zachowane nekrologi wyraźnie pokazują tendencję do stopniowego wzrastania liczby wspominków indywidualnych.

Tak wczesne wpisy obituarne można również znaleźć w nekrologu jednego z pomorskich klasztorów cysterskich, ufundowanego w Kołbaczu. W tym artykule skupimy się właśnie na nekrologu kołbackim oraz na nekrologu cystersów w Oliwie. Oba opactwa należały do linii klarewaleńskiej. Klasztorem macierzystym dla Kołbacza było duńskie opactwo w Esrum, z kolei Oliwa

¹⁵ *Cistercium et Praemonstratensium fraterna pax*, in: *Statuta Capitulum Generalium...*, s. 36.

¹⁶ *Statuta Capitulum Generalium...*, s. 97 (statut z 1180 r.); J. Wollasch, *Neue Quellen zur Geschichte der Cistercienser...*, s. 210, 231.

¹⁷ J. Wollasch, *Neue Quellen zur Geschichte der Cistercienser...*, s. 230, przyp. 309.

¹⁸ Tamże, s. 188–232; P. Oliński, *Cysterskie nekrologi...*, s. 30–36.

¹⁹ *Statuta Capitulum Generalium...*, s. 48 (statuty z 1152 r.).

była klasztorem córecznym Kołbacza. Wszystkie te opactwa zostały ufundowane w drugiej połowie XII wieku. W związku z przekazywaniem ksiąg liturgicznych dochodziło też do przekazywania imion dobroczyńców klasztoru macierzystego klasztorowi córecznemu. Nekrologi mogły być fragmentem przekazanej opactwu córecznemu księgi liturgicznej, imiona dobroczyńców mogły być także spisywane w odrębnej formie, z prośbą o wpisanie do nekrologu klasztoru córecznego. Imiona takie mogły trafiać do nekrologów poprzez rozsyłanie ich do wszystkich opactw cysterskich jako rezultat postanowienia Kapituły Generalnej lub opata jednego z głównych klasztorów cysterskich. Skupimy się na rozważeniu kwestii, czy istnieją ślady przekazywania między opactwami w Esrum, Kołbaczu i Oliwie zobowiązań modlitewnych wznoszonych za swoich dobroczyńców.

Klasztor w Esrum był bezpośrednią fundacją opactwa Clairvaux. Doszło do niej według niektórych badaczy w 1150 lub 1151 roku²⁰, według innych w 1153 roku, którą to datę podają liczne roczniki²¹. Przyjmowano też, że klasztor ten funkcjonował już w latach 40. XII wieku jako opactwo benedyktyńskie²². Według jeszcze innych badaczy założono go już w połowie lat 40., zaś oficjalne założenie nastąpiło w 1153 roku, co miało wynikać z wcześniejszych ograniczeń dotyczących fundacji nowych klasztorów cysterskich ustanowionych przez Kapitułę Generalną w 1152 roku²³. W literaturze przedmiotu pisze się niekiedy również ogólniej o fundacji w latach 50.²⁴. Kluczową osobą wspierającą założenie nowego opactwa był arcybiskup Eskil. Za jego rządów

²⁰ N. Skyum-Nielsen, *Kvinde og Slave*, Copenhagen 1971, s. 120; B.P. McGuire, *Property and Politics at Esrum Abbey: 1151–1251*, "Medieval Scandinavia" 1973, 6, s. 125 (autor datuje tu fundację na ok. 1150 r.); Tenże, *The Cistercians in Denmark. Their Attitudes, and Functions in Medieval Society*, Kalamazoo, MI 1982, s. 49–51, 60–61.

²¹ A.C.A. Kierulf, *Esrum Klosters Historie*, Kjøbenhavn 1838, s. 4–5 (regesty pierwszych dokumentów); E.J. Kroman, *Danmarks Middelalderlige annaler*, København 1980, s. 10, 58, 146, 165, 196, 227, 228, 269, 276, 301; L. Januschek, *Originum Cisterciensium*, Vindobona 1877, s. 136–137.

²² B.P. McGuire, *Esrum Kloster — Forhistorien og grundlæggelsen*, in: *Bogen om Esrum Kloster*, red. af S. Frandsen, J. Anker Jørgensen, Ch. Gorm Tortzen, Frederiksborg Amt, Hillerød 1997, s. 12–29; T. Nyberg, *Monasticism in North Western Europe, 800–1200*, Routledge, Aldershot 2000, s. 117–118, 145–146; J.G.G. Jakobsen, *A Brief History of Medieval Monasticism in Denmark (with Schleswig, Rügen and Estonia)*, "Religions" 2021, 12, s. 3.

²³ L. Weibull, *Den skånska kyrkans äldsta*, in: Tenże, *Nordisk Historia. 2: forskning och undersökningar: Stat och kyrka i Danmark under äldre medeltid*, Stockholm 1948, s. 100; S.E. Green-Pedersen, *De Danske cistercienserkløstres grundlæggelse og den politiske magtkamp i det 12. Årh.*, in: *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17. Oktober 1981*, ed. K. Fledelius, N. Lund, H. Nielsen, København 1981, s. 45.

²⁴ H. Vogt, *From Tribute to Taxpaying: The Changes in the Understanding of Private Property in Denmark circa 1000–1250*, "Danish Journal of Archeology" 2017, 6, 2, s. 87; K. Esmark, *Godsgaver, calumniae og retsantropologi. Esrum kloster og dets naboer, ca. 1150–1250*, in: *Ett*

arcybiskupich powstało w Danii blisko 40 klasztorów męskich i żeńskich²⁵. Prowadził on politykę wzmocnienia Kościoła w Danii, a elementem tego były fundacje cysterskie. Do wspieranych przez niego fundacji cysterskich – Alvastra czy Esrum – przybywali mnisi z Clairvaux, chociaż jego własna fundacja w Herrevad (Herivadum) w Skanii ściągnęła mnichów z Cîteaux²⁶. Należy pamiętać, że arcybiskupstwo w Lund, po przekształceniu z biskupstwa w 1102 roku, początkowo obejmowało całą Skandynawię (od 1152–1154 roku bez Norwegii, zaś od 1164 roku bez Szwecji)²⁷.

Także okoliczności powstania fundacji w Kołbaczu były przedstawiane w literaturze przedmiotu wielokrotnie. Przyjmuje się zgodnie z tradycją rocznikarską, że do fundacji doszło w 1174 roku, pod czym rozumie się moment przybycia mnichów z Esrum do Kołbacza, co nastąpiło 2 lutego²⁸. Dokument księcia Bogusława I z nadaniem 6 wsi klasztorowi w Kołbaczu pochodzi jednak z 1173 roku, a jest w nim z kolei mowa o opactwie już ufundowanym przez księcia Warcisława²⁹. Również w tradycji klasztornej zachował się rok 1173 jako data

annat 1100-tal: Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark, ed. P. Carelli, L. Hermanson, H. Sander, Makadam förlag, Göteborg 2004, s. 143–180.

²⁵ C. Wallin, *Årkebiskop Eskil som klosterstiftare*, „Scandia” 1961, 27, 1, s. 217–234; S.M. Szacherska, *Rola klasztorów duńskich w ekspansji Danii na Pomorzu Zachodnim u schyłku XII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 14; M. Münster-Swendsen, *Archbishop Eskil of Lund and the Empire*, in: *Die „Episkopalisierung der Kirche“ im europäischen Vergleich*, hrsg. v. A. Bihrer, H. Röckelesins, De Gruyter, Berlin–Boston 2022 (Studien zur Germania Sacra, Neue Folge, vol. 13), s. 311–312.

²⁶ S.M. Szacherska, *Rola polityczna pierwszych metropolitów duńskich*, *Prz. Hist.* 1968, 59, 1, s. 9.

²⁷ Z obszernej literatury zob. J.L. Balling, P.G. Lindhardt, *Den Nordiske Kirkes Historie*, København 1967, s. 32–42; H. Koch, *Den Danske Kirkes Historie*, t. 1: *De ældre Middelalder indtil 1241*, København 1950, s. 32 i nast.; W. Seegrün, *Das Papstum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164)*, Neumünster 1967 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, 51); D. Strauch, *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500. Eine Quellenkunde*, De Gruyter, Berlin–New York 2011, s. 18–21, 47–49.

²⁸ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 1, I Abth., hrsg. v. R. Klempin, Stettin 1868, nr 64 (Annales et Notae Colbazienses, Annales Ryenses, Chronologia rerum memorabilium ann. 1020–1323). Z podstawowych pozycji, w których skupiano się przede wszystkim na posiadłościach cysterskich, zob. P. Wehrmanns, *Kloster Kolbatz und die Germanisierung Pommerns*, Pyritz 1905 (Beilage zum Programm des Königlichen Bismarck-Gymnasiums zu Pyritz, Ostern 1905), s. 8; H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1, Stettin 1924, s. 224–227; Tenże, *Die Grundbesitzbewerbung des Klosters Kolbatz*, „Baltische Studien“ 1916, NF, 19, s. 5; H. Heyden, *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 1, Stettin 1937, s. 161; H. Chłopocka, *Powstanie i rozwój wielkiej własności ziemskiej opactwa cystersów w Kołbaczu w XII–XIV wieku*, Poznań 1953, s. 20, 32–42; K. Guzikowski, *Procesy kolonizacyjne w posiadłościach cystersów z Kołbacza w XII–XIV wieku. Przestrzeń i ludzie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011, s. 9.

²⁹ *Codex Pomeraniae Diplomaticus*, ed. K.F.W. Hasselbach, J.G.L. Cosegarten, Bd. 1, Greifswald 1862, nr 33; *Pommersches Urkundenbuch...*, nr 63; P. Wehrmanns, *Kloster Kolbatz und die Germanisierung Pommerns...*, s. 6–8; H. Hoogeweg, *Die Grundbesitzbewerbung des Klos-*

fundacji, zaś jako fundator jest podawany książę Warcisław³⁰. Pierwszym opatem był Reinhold. To on z pierwszymi mnichami przywiózł najstarsze księgi liturgiczne do Kołbacza. Jeszcze bardziej dyskusyjną kwestią są motywy, którymi kierowano się przy założeniu tego klasztoru. Często jest to wiązane z ekspansją władcy duńskiego Waldemara na Pomorzu, który po zdobyciu Szczecina zmusił księcia Warcisława m.in. do zezwolenia na przybycie cystersów do swojego kraju³¹. Zwracano też uwagę na aktywność cystersów na polu misyjnym³². Innym śladem, budowanym m.in. na podobieństwie kalendarza w analizowanym dalej rękopisie do kalendarza lundzkiego, jest przypuszczenie, że klasztor kołbacki był elementem działań misyjnych arcybiskupstwa w Lundzie³³.

Pośród ksiąg kołbackich szczególnie cenny jest zachowany do dnia dzisiejszego kodeks, przechowywany obecnie pod sygnaturą Ms. Theol. Lat. 149 w Staatsbibliothek w Berlinie. Został on przekazany z Esrum do Kołbacza najpewniej jeszcze w XII wieku, chociaż dokładny czas jest przedmiotem dyskusji. Rękopis składa się z dwóch zasadniczych części, które pierwotnie funkcjonowały zapewne osobno³⁴. W pierwszej, dosyć różnorodnej części najwięcej miejsca zajmują tzw. *Annales Colbazenses*, kalendarz z wpisami obituarnymi oraz wskazania lekcji biblijnych. Część druga zawiera kazania i pisma Maurycego de Sully.

Tak zwane roczniki kołbackie z racji swojego znaczenia dla rocznikarstwa duńskiego były w różnych formach i fragmentach wydawane wielokrotnie³⁵.

ters Kolbatz..., s. 4–5; H. Chłopocka, *Powstanie i rozwój...*, s. 22. Wiąże się to również ze wzmianką o zamiarach fundacji klasztoru na swoich ziemiach przez Warcisława, która znalazła się w kronice Saxona Grammaticusa (Lib. XIV, XLIII, 3).

³⁰ „Annus millenus centenus septuagenus / Ternus errat Christi, quod Colbaz facta fuisti” (*Pommersches Urkundenbuch...*, nr 60). W połączeniu z Warcisławem pojawiła się data „circa annum 1172”. Tak miało być w „Series abbatum Colbacensium”. Data ta była jednak wynikiem błędnych obliczeń okresu wypełniania funkcji przez kolejnych opatów. Por. tamże.

³¹ P. Wehrmanns, *Kloster Kolbatz und die Germanisierung Pommerns...*, s. 6; S.M. Szacherska, *Rola klasztorów duńskich...*, s. 38 i nast.

³² S.M. Szacherska, *The Political Role of the Danish Monasteries in Pomerania 1171–1223, “Medieval Scandinavia”* 1977, 10, s. 122–155, zwł. s. 143 i nast.

³³ A. Bysted, C.S. Jensen, K.V. Jensen, J.H. Lind, *Jerusalem in the North. Denmark and the Baltic Crusades, 1100–1522*, Brepols, Turnhout 2012 (Ostremer. Studies in the Crusades and the Latin East, vol. 1), s. 79–80; S.M. Szacherska, *Rola polityczna...*, s. 1–24.

³⁴ Opis rękopisu dali: V. Rose, *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Bd. 13: *Verzeichniss der Lateinischen Handschriften*, Bd. 2, Berlin 1905, nr 860, s. 1007–1011; *Die illuminierten Lateinischen Handschriften Süd, West- und Nordeuropäischer Provenienz der Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz 4.–12. Jahrhundert*, T. 1, beschr. A. Fingernagel, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1999, s. 148–150.

³⁵ *Annales et Notae Colbazenses a. 17–1560*, ed. W. Arndt, in: MGH S, t. 19, Hannoverae 1866, s. 710–720; *Annales Danici Colbazenses a. 1127–1181*, ed. G. Waitz, in: MGH S, t. 29, Hannoverae 1892, s. 174–176; *Annales Danici medii aevi*, ed. E. Jørgensen, København 1920, s. 39–43; istnieje też faksimile części tego rękopisu: *Corpus codicum danicorum medii aevi*,

Mniejszym powodzeniem cieszył się nekrolog. Znalazły się w nim stosunkowo nieliczne wpisy obituarne. Rodgero Prümers nie opublikował całego kalendarza, a tylko niektóre jego części, skupiając się przede wszystkim na wpisach obituarnych. Część z nich była dla wydawcy nieczytelna. Należy dodać, że obecny stan zachowania tych zapisek jest jeszcze gorszy i wiele z not odczytanych przez Prümersa jest zamazanych³⁶. Niekiedy udawało się odczytać tylko pierwsze litery imienia, jak np. pod dniem 7 grudnia jakiś lub jakaś „So...”³⁷, czy po dniu 10 grudnia „L...”³⁸. Czasami nekrolog zawierał dodatkowe określenia, które jednak nie były czytelne dla wydawcy, jak pod dniem 11 grudnia niejaki „Sulo”, syn „Ca....i”, zmarły w roku 1166³⁹. Nawet podana data roczna nie pozwoliła wydawcy na ustalenie tożsamości tego mężczyzny. Został on wymieniony również pod rokiem 1166 w roczniku kołbackim⁴⁰. Wśród zapisanych osób dominują mnisi i inni duchowni. W niektórych przypadkach podano tylko imię, często więc trudno jest dokonać jakiegokolwiek identyfikacji takiej osoby. Pod dniem 17 stycznia został wymieniony Sifrid⁴¹, Igvvar pod dniem 31 marca⁴², Petrus pod dniem 2 czerwca⁴³, Loster z określeniem „laicus” pod dniem 1 lipca⁴⁴. Czasami oprócz imienia podano również rok śmierci, co zwiększa szanse na identyfikację, chociaż także nie w każdym przypadku. Nie wiadomo zatem, kim był Vbbo, zapisany pod dniem 4 sierpnia, zmarły w 1147 roku⁴⁵. Ubbo, syn Botilda (lub Bondiego), został odnotowany w dokumencie króla Eryka III Lama z 7 grudnia 1141 roku⁴⁶ i z 17 kwietnia 1147 roku⁴⁷. Może

cur. I. Brøndum-Nielsen, vol. 5, Hafniae 1965, fol. 1–33v; zob. też A.K.G. Kristensen, *Danmarks ældste annalistik*, København 1969, s. 25–27; Ł. Dziedzic, *Rocznik kołbacki (przegląd badań)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1981, 25, 1, s. 57–72. W przypadku nekrologu oprócz wydania Prümersa istnieje jeszcze starsze wydanie H. Wesemanna, por. Tenże, *Fragmente eines dänischen Nekrologs*, „Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg” 1869, 10, s. 262–270. Tutaj będziemy korzystać z wydania R. Prümersa. Rękopisowi, w którym znajdują się m.in. roczniki i nekrolog, a którego treść jest bardzo bogata, zamierzamy poświęcić osobne opracowanie.

³⁶ Ma to być efekt jakichś amatorskich zabiegów konserwatorskich w początkach XX w.

³⁷ *Necrolog*, hrsg. v. R. Prümers, in: *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 1, II, Stettin 1877, s. 496.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ *Annalen*, hrsg. v. R. Prümers, in: *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 1, II..., s. 483; jednak tutaj podana została inna data dzienna śmierci: „Obiit Sulo VI. Idus Aprilis”.

⁴¹ *Necrolog...*, s. 493.

⁴² Tamże, s. 494.

⁴³ Tamże, s. 495.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ *Diplomatarium Danicum*, R. I, B. 2, udg. af L. Weibull, N. Skyum-Nielsen, København 1963, nr 81.

⁴⁷ Tamże, nr 99.

był synem Pедера Bodilsena, który wraz z braćmi i matką przekazał kościół św. Piotra w Næstved na założenie opactwa benedyktyńskiego, co potwierdzał ówczesny biskup Roskilde Eskil⁴⁸. Ów Peder został też wymieniony na dokumencie króla Eryka III Lama z 21 marca 1140 roku⁴⁹ i w kolejnym przywileju 26 kwietnia 1142 roku jako Petrus, syn Bodilda („Petro Bodild filio”)⁵⁰. Czasami zaś wydawca zdołał odczytać tytuł zmarłego, jednak nie potrafił odczytać imienia; np. pod dniem 24 stycznia znalazł się „rex”⁵¹. W takich przypadkach jest już większa szansa na identyfikację, chociaż akurat tutaj nie znam króla duńskiego ani europejskiego, który by zmarł tego dnia w XII wieku. Próby odczytania tych imion z oryginału nie przynoszą powodzenia. Odnosi się wrażenie, że zachowane w części nekrologowej wpisy w tej księdze w czasach Prümersa były w lepszym stanie niż w chwili obecnej. Być może dokonanie lepszych odczytów byłoby możliwe z użyciem nowoczesnych technologii. Najlepsza jest sytuacja, gdy podane zostały tytuł i imię, jak w przypadku króla Knuta, zapisanego pod dniem 8 sierpnia⁵² – to najpewniej Knut V Magnussen, zamordowany w nocy z 9 na 10 sierpnia 1157 roku⁵³. Podobnie jest w przypadku króla Swena III Grathe, zapisanego pod dniem 16 października⁵⁴, w dodatku z rokiem śmierci 1157⁵⁵, czy króla Eryka, jako syna króla Eryka, pod dniem 18 września⁵⁶ – chodzi o króla Eryka II Pamiętnego, zmarłego w 1137 roku, syna króla Eryka I z dynastii Estridsenów. Czasami odnotowani są krewni duchownych, jak np. pod dniem 1 lutego Gerthrut, córka prezbitera Jana⁵⁷, czy pod dniem 5 kwietnia G(ri)tula, matka (Be)gramatisa⁵⁸. Podano również datę roczną jej śmierci – 1162. Niekiedy możliwość identyfikacji przynosi porównanie z rocznikami klasztorowymi. Pod dniem 11 lutego został zapisany Nicolaus⁵⁹. Jak zasugerował wydawca, chodziło tu o Nicolausa, który według zapisu rocznikarskiego został zabity tego dnia w roku 1153⁶⁰. Niektóre

⁴⁸ Tamże, nr 64.

⁴⁹ Tamże, nr 78.

⁵⁰ Tamże, nr 84.

⁵¹ *Necrolog...*, s. 493.

⁵² Tamże, s. 495.

⁵³ Tamże, przyp. 4; E. Hoffmann, *Königserhebung und Thronfolgeordnung in Dänemark bis zum Ausgang des Mittelalters*, Berlin–New York 1976, s. 112 i nast.

⁵⁴ *Necrolog...*, s. 495. Zginął 23 października 1157 r. w konsekwencji bitwy pod Grathe Hede, por. K. Nielsen, I. Askholm, *Danmarks kongelige familier i 1000 år*, Askholm, Rødovre 2007, s. 29.

⁵⁵ Według innych źródeł Swen III Grade zmarł 23 października, por. *Necrolog...*, s. 495, przyp. 7.

⁵⁶ Tamże, s. 495.

⁵⁷ Tamże, s. 494.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ *Annalen...*, s. 482.

przydawane określenia są dosyć enigmatyczne. Niekiedy pozwalają one domyślać się związku służebnego wobec klasztoru lub mniszki. Mogło tak być w przypadku niejakej Topy, określonej jako „ancilla Christi”, a więc zapewne jakaś mniszka, zapisanej pod dniem 10 kwietnia⁶¹, czy podobnie określonej Kethilfridy pod dniem 18 kwietnia⁶². Wpisów dotyczących kobiet jest całkiem sporo, przeważnie także są one trudne do dokładniejszego określenia. Przykładowo pod dniem 23 kwietnia została zapisana śmierć Ghitu, matki Heleny⁶³, zaś dzień wcześniej pod dniem 22 kwietnia jakaś „L... soror”⁶⁴, być może mniszka. Część z osób świeckich wpisanych do nekrologu zmarła przed ufundowaniem klasztoru w Kołbaczu, stanowi więc raczej odzwierciedlenie otoczenia opactwa w Esrum. Wskazują na to zresztą również zapisane imiona.

W przypadku osób z rodzin dynastycznych nie zawsze podkreślano ich pochodzenie. Pod dniem 27 maja zapisano He(dui)gę „Magni filii Nicolai”⁶⁵. Według Prümersa chodziło tutaj o Jadwigę, córkę króla Magnusa Nilssona, małżonkę Bertholda, hrabiego Andechs, która zmarła w 1176 roku⁶⁶. Magnus Nilsson, zwany też Magnusem Silnym, był duńskim możnym, a później królem Szwecji od ok. 1125 roku do 1130 roku, gdy został wypędzony ze Szwecji. Jego żoną była Rycheza, córka Bolesława Krzywoustego⁶⁷. Magnus zmarł w 1134 roku.

Spośród władców Pomorza Zachodniego w nekrologu został wymieniony tylko książę Bogusław I, pod dniem 18 marca, zmarły w 1187 roku⁶⁸. Brakuje wpisów poświęconych innym pomorskim książętom, którzy byli dobroczyńcami klasztoru, jak np. księciu Kazimierzowi I, który w 1176 roku darował opactwu „Prielipp” (Prilep) z przynależnościami, a także stary gród Carbe po drugiej stronie Płony; Bogusławowi I, który nadał Gorne, co miało być wyrazem wdzięczności za uzdrowienie jego syna Bogusława II w szpitalu klasztornym⁶⁹; książętom – wspomnianemu Bogusławowi II oraz Kazimierzowi II, którzy potwierdzali w początkach XIII wieku posiadłości klasztorne⁷⁰, zaś ten pierwszy

⁶¹ *Necrolog...*, s. 494.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Tamże, s. 495.

⁶⁶ Tamże, przyp. 2.

⁶⁷ K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, Volumen, Warszawa–Wrocław 1992, s. 211, 214.

⁶⁸ *Necrolog...*, s. 494. W roczniku kołbackim podano jako datę jego śmierci 17 marca 1187 r.; por. *Annalen...*, s. 484; *Necrolog...*, s. 494; zob. E. Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, Książnica Pomorska, Szczecin 2005, s. 113.

⁶⁹ *Pommersches Urkundenbuch...*, nr 98; H. Hoogeweg, *Die Grundbesitzbewerbung des Klosters Kolbatz...*, s. 5; P. Wehrmanns, *Kloster Kolbatz und die Germanisierung Pommerns...*, s. 10; E. Rymar, *Rodowód książąt pomorskich...*, s. 128.

⁷⁰ H. Hoogeweg, *Die Grundbesitzbewerbung des Klosters Kolbatz...*, s. 5.

nadał jeszcze opactwu posiadłości we wsi Strebelow i Quetzin⁷¹; czy przedstawicielom rycerstwa, jak np. Walterowi, zapewne niemieckiego pochodzenia, który w 1186 roku sprzedał cystersom wieś Brody nad rzeką Płonią⁷², czy Słowianinowi Tessmarowi, który nadał klasztorowi dobra Klebow i Woltin⁷³. Opactwo w Kołbaczu otrzymało również posiadłości od książąt wschodniopomorskich, np. od księcia Mściwoja II dwie wsie pod Słupskiem⁷⁴. Na próżno ich szukać w klasztorным nekrologu. Dostyc nietypowy jest wpis poświęcony dwóm mnichom kołbackim – Arnoldowi z Rzepina i Johannesowi ze Stargar-du, pod dniem 10 sierpnia, opisujący tragiczne wydarzenie z 1329 roku⁷⁵.

W nekrologu kołbackim zostało więc wpisanych: czterech królów duńskich, w tym jeden niezidentyfikowany (pod dniem 24 stycznia; pod dniem 8 sierpnia Kanut, zmarły w 1157 roku; pod dniem 18 września Eryk, zmarły w 1137 roku; pod dniem 16 października Swen, zmarły w 1157 roku), jedna córka królewska (pod dniem 27 maja Jadwiga, zmarła w 1176 roku) oraz jeden książę pomorski (Bogusław pod dniem 18 marca, zmarły w 1187 roku). Ponadto, zostali tam wymienieni: jeden arcybiskup (Ascer, pierwszy arcybiskup Lund, pod dniem 5 maja, zmarły w 1137 roku) i jeden biskup (Konrad pomorski pod dniem 2 marca, zmarły w 1186 roku), trzynastu prezbiterów (pod dniami: 6, 18 stycznia, 12, 27 lutego, 8 (dwa wpisy), 13, 19, 28 kwietnia, 10 maja, 4 lipca, 6 października, 29 listopada); w przypadku tych, których daty śmierci ustalono, są to wpisy z lat 1159–1166. Została zapisana również jedna krewna prezbitera – pod dniem 1 lutego, zmarła w 1162 roku. Wymieniono także trzech opatów i jednego przeora (pod dniami: 6 lutego, 8 kwietnia, 2 i 8 czerwca), w tym tylko jednego z nich można hipotetycznie próbować identyfikować z Piotrem, opatem kołbackim zmarłym w 1219 roku, chociaż ustalenie to budzi sporą wątpliwość. Ponadto, zapisano pod dniem 10 sierpnia dwóch mnichów pochodzących bez wątpienia z Kołbacza (zginęli w 1329 roku) oraz pod dniami 10 i 18 kwietnia dwie zakonnice. Szesnaście wpisów dotyczy osób, o których nic więcej nie wiadomo, czasami można odczytać daty roczne. Są to wpisy pod dniami: 15, 17, 20, 23, 30 stycznia, 11, 15 lutego, 31 marca, 5, 22, 23 kwietnia, 1 lipca, 4 sierpnia, 7, 10, 11 grudnia. Przy dwóch z nich

⁷¹ Tamże, s. 7.

⁷² *Pommersches Urkundenbuch...*, nr 103, 104; H. Hoogeweg, *Die Stifter...*, s. 229, 281; Tenże, *Die Grundbesitzbewerbung des Klosters Kolbatz...*, s. 5–6; R. Holsten, *Der erste Deutsche in Pyritzer Weizacker*, „Monatsblätter“ 1908, 22, s. 163; K. Guzikowski, *Procesy kolonizacyjne...*, s. 97; H. Chłopocka, *Powstanie i rozwój...*, s. 52.

⁷³ H. Hoogeweg, *Die Grundbesitzbewerbung des Klosters Kolbatz...*, s. 7.

⁷⁴ *Pommerellisches Urkundenbuch*, hrsg. v. M. Perlbach, Danzig 1883, nr 267; na temat politycznego kontekstu tego nadania zob. B. Śliwiński, *Rola polityczna możnowładztwa na Pomorzu Gdańskim w czasach Mściwoja II*, Gdańsk 1987 (Zeszyty Naukowe. Rozprawy i monografie, 86), s. 122.

⁷⁵ *Necrolog...*, s. 495.

podano daty roczne wpisu – 1147 i 1166, dla dwóch ustalono takie daty po porównaniu z rocznikami kołbackimi – 1153 i 1183. Z dokonanego tutaj przeglądu wpisów zawartych w nekrologu kołbackim jednoznacznie wynika, że najwyraźniej nieliczne są w nim osoby z otoczenia klasztoru kołbackiego lub z samego opactwa. Są to wpisy poświęcone księciu Bogusławowi i biskupowi kamieńskiemu Konradowi, tragicznie zabitym mnichom Arnoldowi z Rzepina i Johannesowi ze Stargardu w 1329 roku oraz ewentualnie opatowi kołbackiemu Piotrowi, zmarłemu w 1219 roku, co budzi jednak pewne wątpliwości. Biskup Konrad zmarł w 1186 roku, książę Bogusław w 1187 roku, można więc uznać, że rękopis w tym czasie znajdował się już w klasztorze kołbackim i tam korzystano z nekrologu. Ostatni wpis z terenu Danii, dla którego można ustalić datę roczną, to wpis poświęcony córce królewskiej Jadwidze z roku 1176. Być może zatem rękopis znalazł się w opactwie kołbackim po 27 maja 1176 roku, a przed 14 stycznia 1183 roku, kiedy to w rocznikach wymieniono zgon księcia Racibora, syna Bogusława. Wpisy obituarne odzwierciedlają raczej otoczenie modlitewne duńskiej instytucji kościelnej, zdecydowana większość wpisanych osób, których tożsamość udaje się ustalić, pochodziła bowiem z pewnością lub w innych przypadkach najprawdopodobniej z terenów duńskich. Szczególnie łatwo jest wskazać na osoby pochodzenia dynastycznego. W sumie wpisów poświęconych osobom świeckim jest niezbyt dużo i najwyraźniej obejmowały one tylko elity społeczne. Nekrolog ten zresztą z pewnością nie oddaje kontaktów klasztoru w Esrum z otoczeniem społecznym. Być może istniał jeszcze inny sposób rejestrowania dobroczyńców opactwa.

Rękopis z tym nekrologiem znajdował się bez wątpienia w posiadaniu cystersów kołbackich – trafił do nich z klasztoru w Esrum, jednak najwyraźniej sam nekrolog nie był w Kołbaczu zbyt intensywnie wykorzystywany. Inaczej było w przypadku rocznika, który był w Kołbaczu kontynuowany. Jak wspomniano, pierwszy wpis zmarłego księcia związanego z opactwem w Kołbaczu dotyczył księcia Racibora, syna Bogusława, który zmarł 14 stycznia 1183 roku (w [XIX] Kal. Februarii w 1183 roku)⁷⁶, a dla lat późniejszych znalazły się tam liczne wpisy poświęcone osobom i wydarzeniom z Pomorza Zachodniego. Nie ulega więc wątpliwości, że kodeks był w bieżącym użyciu.

Cystersi w Oliwie zostali z kolei obsadzeni przez mnichów z Kołbacza. Data fundacji klasztoru cystersów oliwskich, jak i osoba fundatora wzbudzały sporą dyskusję. Za najbardziej prawdopodobną datę, czy nawet, jak stwierdził Gerard Labuda, za dowiedzioną datę, przyjmuje się 2 lipca 1186 roku⁷⁷. Rok

⁷⁶ *Annalen...*, s. 483.

⁷⁷ G. Labuda, *Ze studiów nad najstarszymi dokumentami Pomorza Gdańskiego*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1953, 18, 1–4, s. 130; K. Jasiński, *Kilka uwag o najstarszych dokumentach Pomorza Gdańskiego*, St. Żr. 1958, 2, s. 150; S.M. Szacherska, *Opactwo oliwskie a próba ekspansji duńskiej w Prusach*, Kw. Hist. 1967, 74, 4, s. 925–927; E. Rymar, *Rodowód książąt pomorskich...*, s. 220–221.

ten jest podawany jako moment przybycia cystersów do Oliwy. W związku z tym zakładano, że działania fundujące klasztor mogły nastąpić wcześniej, co wydaje się zresztą oczywiste. Przykładowo, Heinz Lingenberg przypuszczał, że miało to miejsce w 1184/1185 roku⁷⁸. Pojawia się jednak jako data fundacji również rok 1178, na podstawie dokumentu z nadaniem posiadłości opactwu przez księcia Sambora. W tej sytuacji fundatorem miałby być Sobiesław, ojciec Sambora. Dokument ten jednak jest uznawany za falsyfikat⁷⁹. Poza tym w różnych późniejszych źródłach pojawiają się jako rok fundacji także nieprawdopodobne lata: 1170, 1171, 1175⁸⁰. Za fundatora zwykle uznaje się księcia pomorskiego Sambora I, niekiedy jednak przypisywano to jego ojcu Subisławowi⁸¹. Była to pierwsza fundacja klasztorna na Pomorzu Gdańskim. Jest oczywiste, że lokalny książę Sambor był nią bardzo zainteresowany. Zwraca się też uwagę na związek fundacji z sytuacją polityczną i działaniami chrystianizacyjnymi wynikającymi jeszcze z krucjatowej atmosfery XII wieku oraz wskazuje na ekspansję duńską na południowym wybrzeżu Bałtyku i plany chrystianizacyjne sięgające Estonii, zmiany w sytuacji politycznej zarówno w samej Danii, jak i na Pomorzu Zachodnim⁸².

Nie ma żadnych wzmianek o pierwszych księgach liturgicznych w klasztorze w Oliwie. Zgodnie z zasadami cysterskimi zostały one najprawdopodobniej

⁷⁸ H. Lingenberg, *Die Anfänge des Klosters Oliva und die Entstehung der deutschen Stadt Danzig*, Stuttgart 1982, s. 113–119, 145–146, 314–321, 445 i nast.; Tenże, *Oliva-800 Jahre von Zisterzienserabtei zur Bischofskathedrale. Abriss der Geschichte des Klosters und Ortes Oliva, 1186–1986*, Lübeck 1986, s. 3 i nast.; Tenże, *Die Gründung des Klosters Oliva und die Entstehung der deutschrechtlichen Stadt Danzig im Lichte der neuesten Forschungen*, „Zeitschrift für Ostforschung“ 1987, 36, 3, s. 322–327; Tenże, *Die älteste Olivaer Geschichtsschreibung (bis etwa 1350) und die Gründung des Klosters Oliva*, Unser Danzig, Lübeck 1994, *passim*; Tenże, *Urkundenfälschungen des Klosters Oliva und anderer geistlicher Institutionen Pommere llens/Pommerns (bis ca. 1310)*, Unser Danzig, Lübeck 1996, *passim*.

⁷⁹ Na temat fundacji klasztoru w Oliwie zob. m.in.: E. Keyser, *Olivaer Studien*, 1: *Die Gründung des Klosters Oliva*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1926, 66, s. 71, 75; R. Koebner, *Urkundenstudien zur Geschichte Danzigs und Olivas von 1178 bis 1342*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1935, 71, s. 10–41; K. Dąbrowski, *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975, s. 25–31.

⁸⁰ Zebrał je K. Dąbrowski, *Opactwo cystersów w Oliwie...*, s. 25–31; S.M. Szacherska, *Opactwo oliwskie...*, s. 923 i nast.

⁸¹ J.C. Kretzschmer, *Die Zisterzienser-Abtei Oliva*, Danzig 1847, s. 21–22; P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 1, Danzig 1913, s. 17; początkowo również J. Powierski, *Stosunki polsko-pruskie do 1230 r.*, Toruń 1968, s. 124; H. Lingenberg, *Urkundenfälschungen des Klosters Oliva...*, s. 14. Pozostaje to jednak w sprzeczności z przyjmowaną zwykle datą śmierci tego księcia – 1178 r.; zob. B. Śliwiński, *Poczet książąt gdańskich*, Marpress, Gdańsk 1997, s. 15–18.

⁸² S.M. Szacherska, *Opactwo oliwskie...*, s. 923–942; J. Powierski, B. Śliwiński, K. Bruski, *Studia z dziejów Pomorza w XII wieku*, PTH Oddział Słupsk, Słupsk 1993, s. 188–202. Zob. też J.P. Śliwiński, *Cystersi z Lekna – Oliwy – Pelplina od połowy XII do XV wieku*, Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2014, s. 116–121 (tam zebrana literatura na temat fundacji klasztoru).

przywiezione przez pierwszych cystersów z Kołbacza. Również po okresie fundacyjnym dochodziło zapewne między Kołbaczem a Oliwą do wymiany ksiąg czy sporządzania kopii różnych dokumentów. Można wskazać na wiele świadectw kontaktów między tymi klasztorami w okresie średniowiecza i w czasach nowożytnych. Były one podejmowane w różnych okolicznościach. Według przypuszczeń niektórych badaczy cystersi oliwscy wykorzystywali przy sfałszowanej wersji konfirmacji swoich dóbr przez księcia Świętopełka przywileje kołbackie⁸³.

Wśród pierwszych ksiąg przywiezionych z Kołbacza zapewne był także kalendarz jako podstawa dla klasztornego nekrologu. Średniowieczny nekrolog oliwski jednak nie zachował się. Do dyspozycji mamy tylko nekrolog pochodzący z początku XVII wieku, zachowany w dwóch wersjach, który jest ówczesną próbą odtworzenia średniowiecznego nekrologu⁸⁴. Można stwierdzić, że wykorzystywano przy tym różne starsze źródła, w tym również źródła służące utrzymywaniu memorii o zmarłych osobach. Zapewne korzystano więc z jakiegoś mocno zniszczonego starszego egzemplarza nekrologu, może też wspomagano się innymi źródłami. Śladem tego mogą być wpisy poświęcone mniszkom żarnowieckim, pominięte w edycji nekrologu oliwskiego opracowanej przez Wojciecha Kętrzyńskiego w *Monumenta Poloniae Historica*⁸⁵. Jednak zachowane wpisy z końca XII i z XIII wieku dotyczące książy pomorskich są bardzo dyskusyjne. Ich formułowanie wskazuje na to, że centralną osobą memorii był książę Świętopełk, pozostali książęta zaś byli wymieniani przy użyciu określenia pokrewieństwa ze Świętopełkiem. Oddaje to zapewne postrzeganie związków klasztoru z książętami pomorskimi przez mnicha oliwskiego spisującego nowy egzemplarz nekrologu w początkach XVII wieku. Spróbujmy jednak rozważyć, czy wśród innych wpisów można wskazać na ślady przejęcia jakichś zobowiązań modlitewnych z Kołbacza z początkowego okresu istnienia opactwa oliwskiego. Nie ma wśród oliwskich zapisek obituarnych żadnej poświęconej któremuś z książąt zachodniopomorskich. Analiza imion mnichów jednak również nie pozwala na wskazanie w sposób jednoznaczny jakiegokolwiek pochodzenia duńskiego, chociaż imion germańskich jest sporo, a w przypadku niektórych z nich, jak np. Elbranda (konwers wpisany pod

⁸³ R. Koebner, *Urkundenstudien zur Geschichte Danzigs und Olivas...*, s. 36.

⁸⁴ Archiwum Archidiecezji Gdańskiej, sygn. S 27: Liber fundatorum, fratrum, conversorum [...]; Muzeum – Zamek Tarnowskich w Tarnobrzegu, sygn. Akc. 57/52.

⁸⁵ *Liber mortuorum monasterii beatae Mariae de Oliva ordinis Cisterciensis*, wyd. W. Kętrzyński, w: MPH, t. 5, s. 501–536. Niepublikowane noty z jednego z dwóch rękopisów nekrologu, tzw. rękopisu dzikowskiego, wydał T. Zuzek, *Wokół wydania nekrologu oliwskiego. Niepublikowane zapiski Liber mortuorum monasterii Olivensis z pierwszej połowy XVII wieku w rękopisie tzw. dzikowskim*, w: *Stilo et animo. Prace historyczne ofiarowane Profesorowi Tomaszowi Jasińskiemu w 65. rocznicę urodzin*, red. M. Dorna, M. Matla, M. Sosnowski, E. Syńska, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2016, s. 187–200.

dniem 27 kwietnia⁸⁶), można wskazać na wędrowanie tego imienia między Normanami, Anglią i Francją już w XI wieku. Zwraca jednak uwagę np. brak w nekrologu wpisu poświęconego wspomnianemu w sfałszowanym dokumencie z datą roczną 1248 opatowi Tetbrandowi, który według niektórych badaczy był pochodzenia duńskiego⁸⁷.

Należy więc stwierdzić, że na obecnym etapie badań nie ma w nekrologu żadnych jednoznacznych śladów nawiązujących do praktyk memoratywnych przejętych z Kołbacza czy Esrum. Ciekawy w tym kontekście jest rękopis, w którym znalazł się jeden z tych nowożytnych nekrologów. Jego treść była przedstawiana w literaturze parokrotnie⁸⁸. Warto rozważyć tu niektóre fragmenty. Na karcie 3r zaczyna się utwór *De domino Eskillo, qui ex archiepiscopo Lundensi in Dania factus est monachus in Claravalle*. Znalazł się on w grupie kilku tekstów poświęconych biskupom pochodzącym z zakonu cysterskiego bądź z nim związanym. Na marginesie rękopisu powoływano się zwykle na Exordium Cisterciense, ze wskazaniem na odpowiedni fragment. Porównanie fragmentu z Exordium z fragmentem z rękopisu poświęconym Eskilowi wykazuje, że nie jest to odpis z Exordium⁸⁹. Autor oliwskiego rękopisu sporządził coś w rodzaju streszczenia biogramu Eskila. W tym fragmencie odwołał się też do *Żywota św. Bernarda*. Dalej jest sporo opisów życia różnych opatów cysterskich, zwraca jednak uwagę fakt, że zdecydowanie przeważają opaci oraz inni mnisi i konwersi z Clairvaux. Jest ich ponad dwadzieścia (k. 25v–50r). Nie ma natomiast fragmentów poświęconych komukolwiek spośród mnichów z Esrum czy z Kołbacza. Należy się więc zastanowić, co zadecydowało o zwróceniu uwagi na arcybiskupa Eskila i czy można to traktować jako ślad pamięci o związkach opactwa oliwskiego poprzez klasztor macierzysty w Kołbaczu z klasztorem w Esrum i z Danią. Przewaga mnichów z Clairvaux wydaje się bardziej oczywista nawet w XVII wieku. Świadomość przynależności cystersów oliwskich do linii klarewaleńskiej z pewnością była obecna również w tym czasie. O związkach Eskila z Clairvaux i św. Bernardem wiadomo bardzo dużo. Historia oliwskiego rękopisu, powstałego w początkach XVII wieku, mogła być związana z osobą Adama Trebnica. Zanim objął on urząd opata oliwskiego, musiał odbyć nowicjat w Clairvaux w 1616–1617 roku. Był to warunek

⁸⁶ *Liber mortuorum monasterii beatae Mariae de Oliva...*, s. 514.

⁸⁷ Jego biogram opracował Z. Iwicki, *Konwent Oliwski 1186–1831: leksykon biograficzny i nie tylko...*, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk–Pelplin 2010, s. 169 (tam dalsza literatura).

⁸⁸ We wstępie do edycji W. Kętrzyńskiego: *Liber mortuorum monasterii beatae Mariae de Oliva...*, s. 501–502; T. Zuzek, *Wokół wydania nekrologu oliwskiego...*, s. 187–200; P. Oliński, *Die neue Edition der Olivaer Nekrologe*, in: *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2021. Fortführung alter Editionsprojekte im neuen Gewande*, hrsg. v. H. Flachenecker, K. Kopiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022, s. 166–168.

⁸⁹ *Exordium Magnum Cisterciense sive Narratio de Initio Cisterciensis Ordinnis*, ed. B. Griesser, Romae 1961, s. 210–214.

zgody konwentu oliwskiego na objęcie przez niego funkcji opata⁹⁰. Być może więc powstanie tego rękopisu, w którym obok wielu oliwskich zabytków pisanych, w tym nekrologu, znalazły się też utwory poświęcone w znacznej części dawnym cystersom klarewaleńskim, a także kilku biskupom, w tym duńskiemu Eskilowi, należy wiązać z pobytem Adama Trebnica w Clairvaux. Istniała najwyraźniej pamięć o dawnych związkach w ramach linii klarewaleńskiej, która znalazła swoje utrwalenie w początkach XVII wieku w rękopisie, gdzie obok oliwskich źródeł narracyjnych i nekrologu klasztornego spisano żywoty najznamienitszych postaci związanych z zakonem cysterskim.

Istnieją inne ślady współpracy na polu historiograficznym między opactwem oliwskim a klasztorem kołbackim. Theodor Hirsch, a za nim W. Kętrzyński, wydając źródła oliwskie, wykorzystali m.in. rękopis z ówczesnego archiwum królewieckiego pod sygnaturą 613 b., obecnie znajdujący się w Archiwum Państwowym w Gdańsku pod sygnaturą 940/420, zawierający zbiór źródeł cystersów oliwskich i noszący tytuł „*Annalium primae monasterii B. M. de Oliva foundationis tomus primus, collectus partim ex antiquissimis eiusdem ecclesiae Olivensis tabulis, partim vetustissimis M.S. codicibus per venerabiles patres monasterii B. M. de Colbacz et fratres Olivenses conscriptis, qui vel ipsimet haec fieri oculis conspexere vel ab iis, qui illustris ducis Swantopolci contemporanei fuere, sese audisse contestati sunt. Scriptus anno Domini M.DC.XI*”⁹¹. Trudno określić precyzyjnie wspomniany tu czas dokonania przez braci kołbackich i oliwskich owych odpisów źródeł oliwskich z wymienionych w tym tytule starych rękopisów, ale wskazany został XIII wiek, skoro mogli żyć za czasów Świętopełka. Najwyraźniej więc jest to kolejny dowód na to, że pisarz kopiujący źródła oliwskie w początkach XVII stulecia był przekonany o silnych związkach Kołbacza i Oliwy w pierwszych wiekach istnienia obu klasztorów.

Wydaje się zatem, że nie można dowieść związków Oliwy z Esrum czy Kołbaczem zachowanych w przejmowanych zobowiązaniach modlitewnych za zmarłych. Postanowiono natomiast utrwalić w początkach XVII wieku na potrzeby konwentu oliwskiego pamięć o mnichach cysterskich i wybitnych osobach związanych z cystersami w ramach linii klarewaleńskiej. Zbiegło się to ze staraniami o odtworzenie dawnych nekrologów rejestrujących klasztorne zobowiązania modlitewne narastające od początków istnienia opactwa oliwskiego.

⁹⁰ A. Ciesielski, *Adam Trebnic, archidiakon pomorski, opat oliwski (1616–1630). Szkic biograficzny*, „Nasza Przeszłość” 1967, 27, s. 142; Z. Iwicki, *Konwent Oliwski...*, s. 171–172.

⁹¹ Tytuł cytowany we wstępie Th. Hirscha do: *Die ältere Chronik von Oliva und die Schrifttafeln von Oliva*, in: SRPrus, Bd. 1, hrsg. v. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig 1861, s. 649–650, oraz w dwóch fragmentach wstępu W. Kętrzyńskiego do: *Fontes Olivenses*, wyd. W. Kętrzyński, w: MPH, t. 6, s. 257 i 258. W oryginale jest jeszcze pomijana w cytatach tych dwóch wydawców data roczna.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Archidiecezji Gdańskiej, sygn. S 27: Liber fundatorum, fratrum, conversorum [...]. Muzeum – Zamek Tarnowskich w Tarnobrzegu, sygn. Akc. 57/52.

Źródła drukowane

Annalen, hrsg. v. R. Prümers, in: *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 1, II, Stettin 1877, s. 474–492.

Annales Danici Colbazenses a. 1127–1181, ed. G. Waitz, in: *Monumenta Germaniae Historica. Seria Scriptores*, t. 29, Hannoverae 1892, s. 174–176.

Annales Danici medii aevi, ed. E. Jørgensen, København 1920.

Annales et Notae Colbazienses a. 17–1560, ed. W. Arndt, in: *Monumenta Germaniae Historica. Seria Scriptores*, t. 19, Hannoverae 1866, s. 710–720.

Codex Pomeraniae Diplomaticus, ed. K.F.W. Hasselbach, J.G.L. Cosegarten, Bd. 1, Greifswald 1862.

Corpus codicum danicorum medii aevi, cur. I. Brøndum-Nielsen, vol. 5, Hafniae 1965.

Die ältere Chronik von Oliva und die Schrifttafeln von Oliva, hrsg. v. Th. Hirsch, in: *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 1, hrsg. v. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig 1861, s. 649–731.

Diplomatarium Danicum, R. I, B. 2, udg. af L. Weibull, N. Skyum-Nielsen, København 1963.

Exordium Magnum Cisterciense sive Narratio de Initio Cisterciensis Ordinnis, ed. B. Griesser, Romae 1961.

Liber mortuorum monasterii beatae Mariae de Oliva ordinis Cisterciensis, wyd. W. Kętrzyński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 5, wyd. A. Bielowski, Warszawa 1888, s. 501–536.

Necrolog, hrsg. v. R. Prümers, in: *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 1, II, Stettin 1877, s. 493–496.

Pommerellisches Urkundenbuch, hrsg. v. M. Perlbach, Danzig 1883.

Pommersches Urkundenbuch, Bd. 1, I Abth., hrsg. v. R. Klempin, Stettin 1868.

Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 116 ad annum 1786, ed. J. Canivez, t. 1, Louvain 1933.

Opracowania

Balling J.L., Lindhardt P.G., *Den Nordiske Kirkes Historie*, København 1967.

- Bysted A., Jensen C.S., Jensen K.V., Lind J.H., *Jerusalem in the North. Denmark and the Baltic Crusades, 1100–1522*, Brepols, Turnhout 2012 (Outremer. Studies in the Crusades and the Latin East, vol. 1).
- Chłopocka H., *Powstanie i rozwój wielkiej własności ziemskiej opactwa cystersów w Kolbaczu w XII–XIV wieku*, Poznań 1953.
- Ciesielski A., *Adam Trebnic, archidiakon pomorski, opat oliwski (1616–1630). Szkic biograficzny*, „Nasza Przeszłość” 1967, 27, s. 135–161.
- Dąbrowski K., *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975.
- Die illuminierten Lateinischen Handschriften Süd, West- und Nordeuropäischer Provenienz der Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz 4.–12. Jahrhundert*, T. 1, beschr. A. Fingernagel, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1999.
- Dziedzic L., *Rocznik kolbacki (przegląd badań)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1981, 25, 1, s. 57–72.
- Esmark K., *Godsgaver, calunniae og retsantropologi. Esrom kloster og dets naboer, ca. 1150–1250*, in: *Ett annat 1100-tal: Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark*, ed. P. Carelli, L. Hermanson, H. Sander, Makadam förlag, Göteborg 2004, s. 143–180.
- Fontes Olivenses*, wyd. W. Kętrzyński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893, s. 257–382.
- Green-Pedersen S.E., *De Danske cistercienserklostres grundlæggelse og den politiske magtkamp i det 12. Årh.*, in: *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17. Oktober 1981*, ed. K. Fledelius, N. Lund, H. Nielsen, København 1981, s. 41–56.
- Guzikowski K., *Procesy kolonizacyjne w posiadłościach cystersów z Kolbacza w XII–XIV wieku. Przestrzeń i ludzie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011.
- Heyden H., *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 1, Stettin 1937.
- Hoffmann E., *Königerhebung und Thronfolgeordnung in Dänemark bis zum Ausgang des Mittelalters*, Berlin–New York 1976.
- Holsten R., *Der erste Deutsche in Pyritzer Weizacker*, „Monatsblätter“ 1908, 22, s. 162–165.
- Hoogeweg H., *Die Grundbesitzbewerbung des Klosters Kolbatz*, „Baltische Studien“ 1916, NF, 19, s. 3–58.
- Hoogeweg H., *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1, Stettin 1924.
- Iwicki Z., *Konwent Oliwski 1186–1831: leksykon biograficzny i nie tylko...*, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk–Pelplin 2010.
- Jakobsen J.G.G., *A Brief History of Medieval Monasticism in Denmark (with Schleswig, Rügen and Estonia)*, „Religions” 2021, 12, s. 1–20.
- Januschek L., *Originum Cisterciensium*, Vindobona 1877.
- Jasiński K., *Kilka uwag o najstarszych dokumentach Pomorza Gdańskiego*, „Studia Źródłoznawcze” 1958, 2, s. 147–153.
- Jasiński K., *Rodowód pierwszych Piastów*, Volumen, Warszawa–Wrocław 1992.
- Keyser E., *Olivaer Studien, 1: Die Gründung des Klosters Oliva*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1926, 66, s. 69–86.
- Kierulf A.C.A., *Esrom Klosters Historie*, Kjøbenhavn 1838.
- Koch H., *Den Danske Kirkes Historie*, t. 1: *De ældre Middelalder indtil 1241*, København 1950.
- Koebner R., *Urkundenstudien zur Geschichte Danzigs und Olivas von 1178 bis 1342*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1935, 71, s. 10–41.
- Kretschmer J.C., *Die Cisterzienser-Abtei Oliva*, Danzig 1847.
- Kristensen A.K.G., *Danmarks ældste annalistik*, København 1969.
- Kroman E.J., *Danmarks Middelalderlige annaler*, København 1980.

- Kubieniec J., *Commemoratio: sposoby prezentacji i wykorzystania przeszłości w liturgii*, w: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 1, red. J. Banaszekiewicz, A. Dąbrowka, P. Węcowski, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2018, s. 545–606.
- Labuda G., *Ze studiów nad najstarszymi dokumentami Pomorza Gdańskiego*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1953, 18, 1–4, s. 105–155.
- Laurent J., *La prière pour les défunts et les obituaires dans l'ordre de Cîteaux*, in: *Mélanges S. Bernard. XXIVe Congrès de l'Association bourguignonne des Sociétés savantes (8e Centenaire de la mort de Saint Bernard)*, Dijon 1954, s. 383–396.
- Leclercq J., *Manuscripts cisterciens dans les bibliothèques d'Italie*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1949, 5, s. 94–108.
- Leclercq J., *Textes cisterciens à la Bibliothèque de Colmar*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1954, 10, s. 308–313.
- Leclercq J., *Textes cisterciens dans les bibliothèques d'Allemagne*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1951, 7, s. 46–70.
- Leclercq J., *Textes et manuscrits cisterciens dans diverses bibliothèques*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1955, 11, s. 139–148.
- Leclercq J., *Textes et manuscrits cisterciens dans diverses bibliothèques*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1956, 12, s. 289–310.
- Leclercq J., *Textes et manuscrits cisterciens dans diverses bibliothèques*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1962, 18, s. 121–134.
- Leclercq J., *Textes et manuscrits cisterciens dans diverses bibliothèques*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1964, 20, s. 217–231.
- Leclercq J., *Textes et manuscrits cisterciens du Portugal*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1950, 6, s. 131–139.
- Leclercq J., *Textes et manuscrits cisterciens en Suède*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” 1950, 6, s. 125–130.
- Lingenberg H., *Die älteste Olivaer Geschichtsschreibung (bis etwa 1350) und die Gründung des Klosters Oliva*, Unser Danzig, Lübeck 1994.
- Lingenberg H., *Die Anfänge des Klosters Oliva und die Entstehung der deutschen Stadt Danzig*, Stuttgart 1982.
- Lingenberg H., *Die Gründung des Klosters Oliva und die Entstehung der deutschrechtlichen Stadt Danzig im Lichte der neuesten Forschungen*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1987, 36, 3, s. 321–382.
- Lingenberg H., *Oliva-800 Jahre von Zisterzienserabtei zur Bischofskathedrale. Abriss der Geschichte des Klosters und Ortes Oliva, 1186–1986*, Lübeck 1986.
- Lingenberg H., *Urkundenfälschungen des Klosters Oliva und anderer geistlicher Institutionen Pommerellens/Pommerns (bis ca. 1310)*, Unser Danzig, Lübeck 1996.
- Mauss M., *Szkic o darze. Forma i podstawa wymiany w społeczeństwach archaicznych*, w: M. Mauss, *Socjologia i antropologia*, przeł. M. Król, K. Pomian, J. Szacki, Wydawnictwo KR, Warszawa 2001, s. 163–306.
- McGuire B.P., *Esum Kloster — Forhistorien og grundlæggelsen*, in: *Bogen om Esum Kloster*, red. af S. Frandsen, J. Anker Jørgensen, Ch. Gorm Tortzen, Frederiksborg Amt, Hillerød 1997, s. 12–29.
- McGuire B.P., *Property and Politics at Esum Abbey: 1151–1251*, “Medieval Scandinavia” 1973, 6, s. 122–150.
- McGuire B.P., *The Cistercians in Denmark. Their Attitudes, and Functions in Medieval Society*, Kalamazoo, MI 1982.

- Münster-Swendsen M., *Archbishop Eskil of Lund and the Empire*, in: *Die „Episkopalisierung der Kirche“ im europäischen Vergleich*, hrsg. v. A. Bihrer, H. Röckeins, De Gruyter, Berlin–Boston 2022 (Studien zur Germania Sacra, Neue Folge, vol. 13), s. 301–325.
- Nadolski B., *Leksykon liturgii*, Pallottinum, Poznań 2006.
- Nielsen K., Askholm I., *Danmarks kongelige familier i 1000 år*, Askholm, Rødovre 2007.
- Nyberg T., *Monasticism in North Western Europe, 800–1200*, Routledge, Aldershot 2000.
- Oexle O.G., *Memoria i przekaz memoratywny we wczesnym średniowieczu*, w: *Mentalność średniowiecza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2000, s. 45–73.
- Oliński P., *Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1997.
- Oliński P., *Die neue Edition der Olivaer Nekrologe*, in: *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2021. Fortführung alter Editionsprojekte im neuen Gewande*, hrsg. v. H. Flachenecker, K. Kopiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022, s. 163–171.
- Pac G., *Memoria a badanie tożsamości we wcześniejszym średniowieczu – kilka uwag o pożytkach, ale i ograniczeniach w zastosowaniu metody*, w: *Symboliczne i realne podstawy tożsamości społecznej w średniowieczu*, red. S. Gawlas, P. Żmudzki, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017, s. 121–137.
- Powierski J., *Stosunki polsko-pruskie do 1230 r.*, Toruń 1968.
- Powierski J., Śliwiński B., Bruski K., *Studia z dziejów Pomorza w XII wieku*, PTH Oddział Słupsk, Słupsk 1993.
- Rose V., *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Bd. 13: *Verzeichniss der Lateinischen Handschriften*, Bd. 2, Berlin 1905.
- Rymar E., *Rodowód książąt pomorskich*, Książnica Pomorska, Szczecin 2005.
- Schmid K., Wollasch J., *Societas et fraternitas. Begründung eines kommentierten Quellenwerkes zur Erforschung der Personen und Personengruppen des Mittelalters*, „Frühmittelalterlichen Studien“ 1975, 9, s. 1–48.
- Seegrün W., *Das Papstum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164)*, Neumünster 1967 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, 51).
- Siatkowska-Woźniak A., rec., *Piotr Oliński, Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku, Toruń 1977*, „Kwartalnik Historyczny” 1998, 105, 4, s. 144–147.
- Simson P., *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 1, Danzig 1913.
- Skyum-Nielsen N., *Kvinde og Slave*, Copenhagen 1971.
- Strauch D., *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500. Eine Quellenkunde*, De Gruyter, Berlin–New York 2011.
- Szacherska S.M., *Opactwo oliwskie a próba ekspansji duńskiej w Prusach*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, 74, 4, s. 923–942.
- Szacherska S.M., *Rola klasztorów duńskich w ekspansji Danii na Pomorzu Zachodnim u schyłku XII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.
- Szacherska S.M., *Rola polityczna pierwszych metropolitów duńskich*, „Przegląd Historyczny” 1968, 59, 1, s. 1–24.
- Szacherska S.M., *The Political Role of the Danish Monasteries in Pomerania 1171–1223*, “Medieval Scandinavia” 1977, 10, s. 122–155.
- Śliwiński B., *Poczet książąt gdańskich*, Marpress, Gdańsk 1997.
- Śliwiński B., *Rola polityczna możnowładztwa na Pomorzu Gdańskim w czasach Mściwoja II*, Gdańsk 1987 (Zeszyty Naukowe. Rozprawy i monografie, 86).
- Śliwiński J.P., *Cystersi z Lekna – Oliwy – Pelplina od połowy XII do XV wieku*, Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2014.

- Talbot C.H., *Associations of Clairvaux. Clairmarais and Ter Doest*, „Cîteaux in de Nederlanden” 1954, 5, s. 233–245.
- Vogt H., *From Tribute to Taxpaying: The Changes in the Understanding of Private Property in Denmark circa 1000–1250*, „Danish Journal of Archeology” 2017, 6, 2, s. 85–92.
- Wallin C., *Årkebiskop Eskil som klosterstiftare*, „Scandia” 1961, 27, 1, s. 217–234.
- Wehrmanns P., *Kloster Kolbatz und die Germanisierung Pommerns*, Pyritz 1905 (Beilage zum Programm des Königlichen Bismarck-Gymnasiums zu Pyritz, Ostern 1905).
- Weibull L., *Den skånska kyrkans äldsta*, in: L. Weibull, *Nordisk Historia. 2: forskningar och undersökningar: Stat och kyrka i Danmark under äldre medeltid*, Stockholm 1948.
- Wesemann H., *Fragmente eines dänischen Nekrologs*, „Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg“ 1869, 10, s. 262–270.
- Wollasch J., *Neue Quellen zur Geschichte der Cistercienser*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte“ 1973, 84, s. 188–232.
- Zawadzka J., *Proces fundowania opactw cysterskich w XII i XIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 1958, 7, 2, s. 121–147.
- Zuzek T., *Wokół wydania nekrologu oliwskiego. Niepublikowane zapiski Liber mortuorum monasterii Olivensis z pierwszej połowy XVII wieku w rękopisie tzw. dzikowskim*, w: *Stilo et animo. Prace historyczne ofiarowane Profesorowi Tomaszowi Jasińskiemu w 65. rocznicę urodzin*, red. M. Dorna, M. Matla, M. Sosnowski, E. Syska, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2016, s. 187–200.

Piotr Oliński

The Memory of the Associations of the Cistercian Monasteries in Esrum, Kolbacz and Oliwa in the Light of Monastic Obituaries and Other Written Monuments

Summary

The Cistercian monasteries in Esrum, Kołbacz and Oliwa originated from the Clarevaline line. The issue analysed in this article is whether the transmission of memorial sources, especially obituaries, occurred between these convents, and thus whether daughter monasteries assumed the prayer obligations incumbent on the mother monastery. Such a phenomenon can be observed in the case of the convent in Kołbacz, which received, among other things, an obituary with records from the monastery in Esrum. In the case of the Oliwa monastery, reconstructed in the early seventeenth century on religious-historiographical grounds were elements of the memory of prominent members of the Cistercian order and several persons associated with the Cistercians, including among others Archbishop Eskil, one of the founders of the Esrum monastery.

Keywords: Cistercian order, memoria, liturgical books, obituaries

Piotr Oliński

Pamięć o związkach klasztorów cysterskich w Esum, Kolbaczu i Oliwie w świetle nekrologów klasztornych i innych zabytków pisanych

Streszczenie

Klasztory cysterskie w Esum, Kolbaczu i Oliwie wywodziły się z linii klarewaleńskiej. Zagadnieniem analizowanym w artykule jest to, czy pomiędzy tymi konwentami dochodziło do przekazywania źródeł memoratywnych, zwłaszcza nekrologów, a tym samym podejmowania przez klasztory córeczne zobowiązań modlitewnych ciężących na klasztorze macierzystym. Zjawisko takie można zaobserwować w wypadku konwentu w Kolbaczu, który otrzymał m.in. nekrolog z zapisami z klasztoru w Esum. W przypadku klasztoru oliwskiego odtworzono w początkach XVII wieku na gruncie religijno-historiograficznym elementy pamięci o wybitnych członkach zakonu cysterskiego i kilku osobach związanych z cystersami, wśród których znalazł się m.in. arcybiskup Eskil, jeden z fundatorów klasztoru w Esum.

Słowa kluczowe: zakon cystersów, memoria, księgi liturgiczne, nekrologi

Piotr Oliński

Die Erinnerung an die Beziehungen zwischen den Zisterzienserklöstern von Esum, Kolbatz (Kolbacz) und Oliva (Oliwa) im Lichte der klösterlichen Nekrologe und anderer schriftlicher Denkmäler

Zusammenfassung

Die Zisterzienserklöster in Esum, Kolbatz und Oliva entstammten der Clairvaux-Linie. In diesem Artikel wird untersucht, ob es zwischen diesen Konventen zu einer Überlieferung von Gedenkquellen, insbesondere von Nekrologen, kam und ob die Tochterklöster die Gebetsverpflichtungen des Mutterklosters übernahmen. Ein solches Phänomen lässt sich im Fall des Klosters Kolbatz beobachten, das u.a. ein Nekrolog mit Einträgen aus dem Kloster Esum erhielt. Im Falle des Klosters Oliva wurden im frühen 17. Jahrhundert auf religionshistoriografischer Basis Elemente des Andenkens an herausragende Mitglieder des Zisterzienserordens und mehrere mit den Zisterziensern verbundene Personen rekonstruiert, darunter u.a. Erzbischof Eskil, einer der Stifter des Klosters Esum.

Schlüsselwörter: Zisterzienserorden, Memoria, Liturgiebücher, Nekrologe